

**Мовчун Л.**

– кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу лексикології, лексикографії та структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАНУ

УДК 811.161.2 + 811:801.66

### **ШЛЯХИ ПОПОВНЕННЯ РИМОВОГО РЕСУРСУ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕТИЧНОЇ МОВИ**

*У статті висвітлено питання оновлення поетичного словника, зокрема в плані розширення римового ресурсу, який корелює з динамічними процесами в лексиці літературної мови. Показано екстенсивний та інтенсивний шляхи розбудови римового ресурсу. Подано детальний аналіз лексичного, стилістичного, фонологічного, графічного і граматичного чинників.*

**Ключові слова:** рима, римологія, римонім, римовий ресурс, поповнення римового ресурсу.

**Мовчун Л.**

– кандидат филологических наук, старший научный сотрудник отдела лексикологии, лексикографии и структурно-математической лингвистики Института украинского языка НАНУ

### **ПУТИ ПОПОЛНЕНИЯ РИФМЕННОГО РЕСУРСА УКРАИНСКОГО ПОЭТИЧЕСКОГО ЯЗЫКА**

*В статье освещены вопросы обновления поэтического словаря, в частности в плане расширения рифменного ресурса, коррелирующего с динамическими процессами в лексике литературного языка. Показаны экстенсивный и интенсивный пути развития рифменного ресурса. Детально проанализированы лексический, стилистический, фонологический, графический и грамматический факторы.*

**Ключевые слова:** рифма, рифмология, рифмоним, рифменный ресурс, пополнение рифменного ресурса.

**Movchun L.**

– Candidate of Science (Linguistics), Senior Research Assistant, Department of Lexicology, Lexicography and Structural and Mathematical Linguistics, Ukrainian Language Institute, National Academy of Sciences of Ukraine

### **MEANS OF WIDENING THE RHYME RESOURCE OF THE UKRAINIAN POETIC LANGUAGE**

*The article deals with the issue of updating the poetic dictionary, in particular, in terms of expanding the rhyme resource, which correlates with dynamic processes in the Ukrainian literary language. Extensive and intensive ways of rhyme resource development are shown. A detailed analysis of lexical, stylistic, phonological, graphic and grammatical factors is done.*

**Key words:** rhyme, rhymology, rhymonym, rhyme resources, widening of rhyme resources.

**Постановка проблеми.** Українська рима – багатовекторна, проте все ще не вичерпана тема наукових, переважно літературознавчих досліджень. Заповнити теоретичну прогалину покликана лінгвістична римологія, до компетенції якої належить зокрема лексико-семантичний аспект римування. Римовий ресурс української мови корелює з її лексичною системою, відображаючи динамічні процеси і беручи в них

участь. Лексичні інновації проходять через фонологічний фільтр – римоздатність римоформи (римеми).

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Поповнення лексики рим пов'язано з їхньою естетичною функцією, що спонукає автора уникати банальних рим і натомість шукати рими оригінальні, свіжі, рідкісні, несподівані, екзотичні, okazionalni. Ідеться про впорядковану за гніздовим принципом частину поетичного лексики. М. Л. Гаспаров розглядає його в ракурсі запасу рим (кількості рим) і репертуару рим (кількості римових рядів) [1, с. 290–291]. Багатство римових засобів, на думку І. В. Качуровського, залежить від того, чи багато в мові римових рядів і наскільки вони довгі [2, с. 93]. Дослідник відзначає важливу роль термінів, архаїзмів, варваризмів, діалектизмів, географічних назв та імен історичних і літературних персонажів, іншомовних та інших маловживаних слів [2, с. 95, 99]. Найголовнішими засобами оновлення рими В. П. Москвін вважає рідкісні слова іншомовного походження з нехарактерними для певної мови кінцевими частинами; низькочастотні слова (зокрема неологізми) з високочастотними кінцевими частинами; високочастотні слова з низькочастотними кінцевими частинами; віддалені слова (семантично, тематично, формально, граматично або структурно) [3, с. 96–98]. Із літературознавчого погляду риму можуть урізноманітнити певні її види, як-от: ламана (анжамбеманна), різнонаголошена тощо [4, с. 492]. Відсутність докладного аналізу українського матеріалу на широкому поетичному тлі актуалізує пропонуване дослідження.

**Мета** статті – аналіз засобів поповнення сучасного римового ресурсу української поетичної мови. Її досягненню підпорядковано **завдання**: 1) з'ясування векторів розвитку римового ресурсу; 2) систематизація засобів і прийомів, до яких удаються поети для збагачення авторського римарію.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Сукупність римозданих словоформ певної мови утворює її римовий ресурс. На позначення цього поняття існує кілька термінів: *римовий ресурс*, *запас рим*, *римарій*, *римівник*, *словник рим*, *римовий репертуар*. Основа формування римового ресурсу – сукупність римоформ (римем), у ширшому розумінні римовий ресурс як відкрита система охоплює всі словоформи (римоніми), здатні породити найрізноманітніший спектр звукових перегуків правобічної, центральної й лівобічної щодо римового ядра локалізації. Окрема словоформа входить у римовий ряд. Сукупність таких рядів формує римовий ресурс певної мови. Відсутність римоформи (римеми) свідчить про нульовий римовий ряд (ідеться про випадки, коли певний звуковий комплекс не притаманний тій чи тій мові: *-бя*, *-мя* відсутні в українській мові, у російській – відсутні *-ця*, *-уддя*), наявність римеми, що входить до складу лише одного римового компонента, свідчить про потенційний римовий ряд, пор. іронічне добирання рими І. Малковичем з потенційною римемою: *Як римуєш з «Рільке», / то кажи «горілки»*. Потенційні ряди подає «Български римен речник» (1967), на протипагу «Словникові українських рим»

(1979). Римема -оркви в останньому відсутня, оскільки словоформа моркви не має римоніма-відповідника, однак шляхом творчих пошуків поет може дібрати точну риму – її утворює сполука *Нью-Йорк ви*. Оригінальні римові зв'язки між лексемами літературного словникового фонду вважатимемо екстенсивним поповненням римового ресурсу. Закон фонологічної сполучуваності української мови – це той експериментальний майданчик, на якому може бути реалізовано римотворчий потенціал мови.

Найважливіша роль у розширенні римового ресурсу української мови належить неточним і приблизним римам, які дають майже безмежні можливості для римотворення. Науковці не раз відзначали розмитість, а фактично відсутність точних фонологічних критеріїв, що прислужились би для розмежування рими і нерими: *І, оп'янілий в чіп, неначе скіф, / Пракситель бачив, як вона, невинна, / скотилася між юрмищем міським* (Й. Струцюк); *як завжди весна починається з нежитю / і щільно-похмурого побутового лиха / і як мені все це прийняти? сидячи? лежачи? / у ліжку? в труні? на стриху..?* (С. Поваляєва).

Інноваційні процеси в лексичній системі української мови удоступнюють запозичення, варваризми, екзотизми з новими для української мови фонемосполученнями, що дають поетам змогу продукувати нові рими, як-от: *айсинг – мерчандайзинг, барбекю – екю*. Це інтенсивний розвиток римового ресурсу; він відбувається й у фонологічній, і в лексичній площині шляхом поповнення лексики поетичної мови неолексикою різної генези.

Основні чинники новизни та оригінальності рими – власне лексичний, стилістичний, фонологічний, графічний і граматичний:

1) уживання в римовій позиції нетипових для неї слів, зокрема проклітиків: *Із лисячої нори / виповза / вечір. / течуть яри / полем за* (Т. Федюк); *Ще б кілька слів, хоча би зо два, / і все — на місці, все – як слід. / Лежить у голові, як лодва, / стара, сліпа залежність від...* (В. Герасим'юк);

2) поєднання семантично віддалених слів: *І всі ми хоч трішки у чомусь – піраньї. / Не треба питати, з чиїми обличчями / навчальний посібник «Як красти кохання»* (Н. Пішаківська);

3) поєднання слів різної конотації: *героїв блокбастерів вбиває їхній же героїзм, / професійні хвороби, виробничі травми. / після переможних битв їх не рятують кілька клізм* (П. Коробчук);

4) використання складеної рими: *Свічка каштанова довго горітиме, / Листя не спалить... / Тільки у зелені, цвітові літ моїх / Лишиться спалах* (І. Павлюк);

5) уживання одиниць літературної мови обмеженого вживання, напр., малопоширених етнонімів, термінів тощо: *Всі ми, в певній мірі, вийшли з міфів. / І тому зрадив я, мов маля, / прочитавши, що у мові нієхів / міфом називається земля* (А. Бортняк); *дешева водка хліб аперетив / на ранок бож збере порожню тару / такий от він — святковий наратив* (О. Соловей);

6) уживання власних назв, переважно малопоширених: *Персидський цар, скоривши Вавилон, / пішов на них – це був могутній Дарій. / Повівши військо степом напролом, / за тиждень був готовий на гербарій* (Л. Костенко); *У царя Кефея (чи Цефея) / в дні, які давно покрила мла, / жінка, на ім'я Кассіопея, / досить честолюбною була* (А. Бортняк);

7) уживання аббревіатур та інших скорочень: *Нас направляє партії рука! / Ген і корчма на ймення «Україна», / А ген – кошара імені ЦК...* (Б. Мозолевський); *«Як це недобре – молодості заздрить! / Вона ж – від Бога. Ая-яй, професор! / От вчора знов поставили «незадов.»* (І. Жиленко);

8) уживання варваризмів, екзотизмів і вкраплень: *Слова у Грузії сплітаються / Для слуха й серця до вподоби, / І люди в Грузії вітаються / Чудовим словом «гамардчоба!»* (Т. Масенко); *Приміряну на хвильку машкару, / вважати відтепер своїм обличчям, / й хирляве дерево генеалогічне / шукати в інтернеті (крапка RU)* (В. Гужва);

9) уживання лексичних одиниць, які ще не втратили статусу неологізмів: *потім підзаряджають свої недорогі мобільники... / іноді я не впевнений, що вони люблять поезію / іноді я сподіваюся їх заводять далекобійники* (Д. Лазуткін);

10) уживання оказіональної лексики: *Це у тебе вино, дух у тебе коньячний – / Це у тебе вікно в засвіти потойлячні* (С. Короненко); *Обрій – наш! Овації і соплі! / Сто відсотків нашої мети! / Ми гуляєм у Чор-наче-ноблі* (В. Неборак);

11) уживання лексики, маркованої в стильовому, часовому, соціальному чи територіальному аспекті: *Насущний купила, ще солі тра / Капка олії бурштинить слоїка... / Пані й панове, й увесь оцей страм / Звуть у нас – ринкова економіка* (Юрій Ряст); *Вожак сідати повелів ключу, / І світ йому померк нараз в очу* (М. Луків); *Після випитої чарки / і розмови не про те / стане тепло, стане жарко, / стане йопересете...* (Л. Талалай); *Припадь істотою цілов / Природі до грудий, / Туди верни, відкіль прийшов, / Напій безсмертя пий!* (І. Франко);

12) використання в римовій позиції лексикалізованих морфем і квазіморфем: *Що й кінець мене жде печальний – / Не в оточенні пра-пра-пра, / А, говорячи фігурально, / Од свого ж таки пера* (Б. Олійник); *Розбилися тонко дроти і гілля, / Світилися очі під бровами. / Синіла-темніла жагуча земля, / Обсиджена всякими -овими* (П. Вольвач); *А головне – не брать пера. / Бо знає бісова хандра / одним-єдину риму «ра»* (І. Жиленко);

13) використання назв літер і графічно відтворених звуків мови: *На кожному з нас Каїна печать / У масці, у своїй інтерпретації. / Проявиться геть все – від Аз до Ять* (І. Гайворон); *А полтавчаночки котять своє ніжноласкаве «ель», / А гуцулята в киптариках, сплівши руки як джутики, / Випромінюють сонце просонцене, прозоре, мов карамель...* (І. Драч);

14) використання графічних засобів учуднення рими (цифр,

латинських літер, пунктуаційних та ін. знаків): *В кишені – літучка 2300, / А в другій – рука обняла револьвер... / Хіба ж не все рівно для нас, для чекістів, / Чи завтра вмирать, чи тепер?* (Д. Фальківський); *На сцену / замікрофону натхненно / наш де Пу-тат і навіть Там К° / пан Лесь Танюк несе краватку* (В. Неборак);

15) використання приблизних, нерівноскладових, різнонаголошених та ін. рим, а надто з мінімумом фонологічної диференціації між римокомпонентами, що дає змогу розширити те чи те римове гніздо, зокрема якщо йдеться про римему з обмеженою римоздатністю: *Все в летаргії своїй найсолодшій / Після всеношних сум'ять. / Навіть собаки не писнуть із лоджій* (Ю. Бедрик); *пуансони і штихелі / теж притихли* (Й. Струцюк);

16) використання стилістично маркованих різновидів рим, напр. анжамбеманної, апокопованої, каламбурної тощо: *Хурделиця хурде- / хурделиця хурделить. / Так м'яко сон твій стелить, / а приступитись – де?* (В. Стус); *Дуже важко в сірій масі / Не згубитись сіромасі* (М. Лукаш);

17) порушення граматичної, фонологічної або акцентуаційної норми: *Облік твори / тисячам крас... / В неба нема / інших смертей. / Тільки одна – / тільки для нас...* (Ю. Бедрик).

Поєднання в одній римі кількох чинників оновлення має потужний естетичний ефект, що поширюється на сусідні римосполучення, іноді приховуючи фонологічну недостатність та лексико-граматичну бідність іншої рими в близькому контексті: *Доброго здоров'я, жоно, Жмеринко! / За літа мовчання вибачте мені. / Час – одвічний ненажеренко / Зремигав, як сіно, дні мої* (В. Забаштанський).

Отже, розширення римового ресурсу відбувається у творчому процесі багатьма способами, переважно через подолання норми взагалі і римової зокрема.

**Висновки.** Виконане дослідження дає підстави зробити такі висновки:

1. Римовий ресурс – відкрита сукупність римонімів, поповнення якої має екстенсивний та інтенсивний вектори.

2. Оновлення римового ресурсу поетичної мови відбувається в лексичному, стилістичному, фонологічному, графічному і граматичному аспектах (загалом проаналізовано 17 основних шляхів поповнення).

**Перспективи подальших розвідок** полягають у поглибленні досліджень лексико-семантичної основи римових відношень.

#### **Література**

1. Гаспаров М. Л. Избранные труды. Москва: Языки русской культуры, 1997. Т. 3. 608 с.

2. Качуровський І. В. Фоніка. Київ: Либідь, 1994. 168 с.

3. Москвин В. П. Теоретические основы стиховедения. Москва: Книжный дом «Либроком», 2009. 320 с.

4. Słownik terminów literackich / pod. red. J. Sławińskiego. Wrocław, 2008. 706 s.